

IN MEMORIAM**OSKAR KRUUSI PÄRAND****29. IX 1929 – 29. X 2007***Kalju Suure foto.*

Oskar Kruusi teine elu oli üle viie-kümne aasta pikk. Pühendatud jäägitult eesti kirjanduse ja kirjanduselu teenimisele, ilma et seal eriti muu jaoks ruumi jäänuks.

Luulega, nagu harilikult ikka, see algas. Ta esikkogu kergelt pretensioonikas pealkiri "Ma tulen Otepäält" (1962) sobinuks hästi ka praegusesse enesekiitlikku aega, kuid oli tookordki ehtsalt oskarkruusilik. Alles viieteistkümne aasta pärast järgnes teine luuleraamat "Rändaja purdel" (1977).

Samal ajal oli ta luulesuhe algusest peale laiem. Teda huvitas osalemine üldises noore luule voolus: nõnda oli ta Tartu ja Tallinna Noorte Autorite Koondise liige, ja mis veelgi olulisem, "Noorte autorite" kassettide I–V koostaja ja küllap ka üks kassetiidee autoreid.

Luule asendus Kruusil üsna pea ja kuidagi loomuldas proosaga ja siingi kujunes ampluaa aastatega küllalt laiaks – romaani ja novelli žanrist kirjandusliku reisikirjani välja. Tema mahukaim teos

on kultuurilooline romaan "Aeg atra seada" (1986) ärkamisaja tegelase Mart Miti elust. Teostamata jäi nähtavasti sama mõõtu romaan Jakob Hurdast.

Oskar Kruusi suuremaid proosalisi õnnestumisi võiks ehk otsida poolest tosinast novellikogust, sealhulgas raamatust, mis seisab romaani ja novelli piiril: "Armastus võõras linnas" (1994), alapealkirjaga "Romaan novellides".

Huvitavad faktileiud, kirjanike tõsised ja naljakad eluseigid, kirjandusloo hämaramad sopid ja unustatud autorid olid ikka ja jälle ta lemmikud. Kõige populaarsemaks kogumikuks on ehk jäänud "Naine hanesulega" (1971), mida Oskar Kruusi biograafilise artikli autor Eerik Teder nimetab artiklite ja portreede koguks.

Nõudlikkuselt aste kõrgemal seisavad Oskar Kruusi monograafiad poolest tosinast eesti kirjanikust. Sünnilt lõunaestlasena tundis ta paratamatult sümpaatiat sealtkandist pärit autorite vastu, olgu siis Raimond Kolk (1995), Bernard Kangro (2003), Karl August Hindrey (2006) või Hella Wuolijoki (1999). Viimane käsitlus on kõige mahukam ja ehk ka kõige õnnestunum.

Oskar Kruus poleks olnud tema, kui ta teatud eluetapil unustanuks omaenda elu, teisisõnu memuaarid. Ent imelikul kombel või temale üksi teadaolevatel põhjustel ei alustanud ta seda kolmerahmatulist mälestustekogu mitte kaugemast, vaid ajaliselt lähemast servast. Nõnda sündis kõigepealt "Unistuste purunemise aastad" (1997), mis keskendub suuresti Keele ja Kirjanduse Instituudis oldud ajale. "Ma jäin sinna Sõgla-instituuti liiga kauaks, kahekümneks aastaks, kümnest oleks küllalt olnud," mainis ta ise kord. Keskmise mälestusteraamat kannab pealkirja "Tahavaatepeegel" (2001). Ja lapsepõlve- ning noorusaja meenutused, mis said paberile ja raama-

tuks viimasena, kannavad pealkirja "Tiibade kasvamise aastad. Mälestusi 1933–1953" (2004). Just selle raamatu puhul on võimalus veenduda, kui valiv või kui ekslikki on inimese mälu, sest ühistest lapsepõlveaegadest on oma mälestusteraamatus "Puu mõõdab inimest" (2005) kirjutanud ka kirjaniku õde Helve Kruus-Sarapuu.

Ent kes teab, kui ei oleks olnud just neid taunitud kahtekümnet aastat instituudis, kas Oskar Kruusist olekski saanud just säärase pagasiga kirjandusteadlane, kes oli uue aja saabudes vast kõige sobivam inimene ühe suure teose koostajaks ja toimetajaks. Jutt on "Eesti kirjarahva leksikonist", mille esmatrükk ilmus 1995. aastal, täiendatud ja ümbertöötatud variant "Eesti kirjanike leksikon" 2000. aastal (koos Heino Puhvliga). Sellel tööil ei ole eestikeelses teatmekirjanduses analoogi, sest eelmine, 1975. aastal ilmunud "Eesti kirjanduse biograafiline leksikon" oli teatmeteose ebatäielik, kandes oma ajastu märke ning kohustuslikke liialdusi. Rõhutaksin Oskar Kruusi eruditsiooni ja teadmisi just nimelt "kirjarahva" valdkonna puhul. Väga paljud vähemtuntud, "kirjarahva" mõiste alla kuuluvate persoonide artiklid kannavad just tema autorinime. 700-leheküljeline "Eesti kirjanike leksikon" vajab paraku järge, uuel sajandil jätkajat. Kahju, et Oskar Kruus ise seda jätkamist ei näinud, ehkki ta lootis.

Selle olulise töö juurest on sobilik põigata ajas mõnevõrra tagasi ning märkida,

et mammutjasse "Eesti kirjanduse ajaloo" II–V köitesse on Oskar Kruus kirjutanud samuti rea sisukaid kirjanikuartikleid (Jakob Mändmets, Juhan Sütiste, Artur Adson, Marta Sillaots, Villem Grünthal-Ridala, Karl Ristikivi, Hella Wuolijoki jt).

Kruus muretses aina eesti kirjanduse ja kirjanduselu suundumuste pärast. Tema kriitilised, kohati lausa donkihhotelikud sõnavõttud Kirjanike Liidu koosolekutel on paljudele meelde jäänud. Just muret kirjanduse ja ka elu pärast üldisemaltki võib leida ta viimasest romaanist "Sajandilõpu suvi" (2000).

Oskar Kruus oli ka sugestiivne jutustaja. Oma elu lõpupoole ta justkui kiirustas sõnutsi edasi andma neidki mälus olevaid kirjandusloolisi üksikseiku ja fakte, mida ta polnud suutnud oma kirjatükidesse mahutada.

Võib-olla oli ta haare ehk liiga lai, võib-olla andnuks keskendatus mõnes kitsamas valdkonnas ehedamaid tulemusi. Kuid sel juhul peaksime rääkima hoopis teisest Oskar Kruusist.

See oli tõesti pikk tööpäev, mis kestis kuni pimeduse saabumiseni. Ja suur töökus ning töötahe iseloomustasid seda tööpäeva algusest kuni lõpuni. Ta teadis, et täidab mingit missiooni, ega hoolinud seepärast suurt kritiseerijaist, eriti neist, kes räägivad kaunisõnaliselt ja lubavad palju, kuid teevad vähe. Ma olen kindel, et Oskar Kruus jõudis kõigile oma töödele punkti panna.

REIN PÖDER